

NB! Kortversjon publisert i *Morgenbladet* (nettutgaven) 27. september 2013:

<http://morgenbladet.no/elster utfordring/2013/om ubevisste strategier og funksjonalistisk forklaring>

OGS/- 09.08.2013.

Prisoppgave om Pierre Bourdieus teorier:¹

Om ubevisste strategier og funksjonalistisk forklaring

Oppgavens problemstilling har sin bakgrunn i Jon Elsters kritikk av Pierre Bourdieus *Distinksjonen*, spesielt hva angår verkets to sentrale premisser:

- 1) Mange av de adferdsmønstre man observerer hos økonomiske og kulturelle eliter er ubevisste strategier med det formål å gjøre det vanskelig for andre å bryte inn i eliten. Eksempel: Når intellektuelle bevisst bryter regler for grammatikk og rettskrivning, er det en ubevisst strategi for å blokkere adgang til eliten for dem som naivt tror at man kan bli intellektuell ved å følge regler. (La distinction, side 285).
- 2) Mange observerte adferdsmønstre kan gis en funksjonalistisk forklaring gjennom sine objektive, utilsiktede virkninger. Eksempel: Når medlemmer av småborgerskapet går på kveldsskole for å kvalifisere seg til opprykk, i stedet for å arbeide for "kollektiv frelse" gjennom fagforeninger, kan deres adferd forklares ved at den skaper en hindring for solidaritet. (La distinction, side 487).

Herav følger **to spørsmål** som må besvares:

- 1) **Hvordan kan en strategi være ubevisst?**
- 2) **Hvordan kan handlinger forklares av sine utilsiktede virkninger?**

* * *

Ad 1):

Mens Bourdieu mener at en strategi kan være ubevisst, er Elsters posisjon at så ikke er tilfelle. **Min påstand** er at Elster tar feil, samt at i den grad Bourdieu tilsynelatende måtte ha rett, er det på et feilaktig premissgrunnlag.

¹ I gjengs vitenskapsfilosofisk begrepsbruk er "teori" betegnelsen på en "hypotese" som (ennå) ikke er falsifisert. En hypotese er betegnelsen på en etterprøvable, testbar og falsifiserbar påstand, som i sin tur er utviklet/formulert på grunnlag av systematiske observasjoner (empirisk kunnskapsinnhenting). Det bør derfor presiseres at de "teorier" som er tema for foreliggende drøftelse, ikke kan kalles teorier i vitenskapelig forstand, men er snarere å betrakte som påstander/antagelser/sinnbilder e.l.

For begges vedkommende synes de å være havnet i den fellen som C.P. Snow beskrev i sin berømte forelesning "The Two Cultures" fra 1959, hvor han påpekte - og beklaget - den voksende "gulf between scientists and 'literary intellectuals'." ('Literary intellectuals' omfatter i denne sammenheng også sosiologer og samfunnsvitere/humaniora for øvrig, til forskjell fra naturvitenskapsfolk). Om denne kløften eller avgrunnen er større idag enn for 54 år siden, skal være usagt, men den gir en nøkkel til forståelsen av det paradigmet som både Bourdieu og Elster opererer innenfor – et paradigme som mangler en helhetlig forståelsesramme hvor også naturvitenskapelig begrepsforståelse inngår som integrert bestanddel.

Mitt svar: Ja, en strategi kan være ubevisst. Et eksempel er flg. sitat hentet fra marinbiologien: "Marine organismer er omgitt av en mikroflora av bakterier og virusser som de må forsvare seg mot, og har utviklet andre strategier som forsvar mot infeksjoner enn landbaserte organismer".

Her er det tale om "organismer" - altså ikke mennesker (som er de subjekter som sosiologer og andre 'literary intellectuals' normalt forholder seg til). Men også mennesker er biologiske vesener (organismer). Forskjellen mellom mennesker og laverestående organismer gjelder primært graden eller eksistensen av bevissthet – evnen til å kunne resonnerer og agere på et høyere bevissthetsnivå. De færreste organismer er i besittelse av noe som kan sammenlignes med menneskets bevissthet, og de fleste organismer har knapt noe som kan kalles bevissthet i menneskelig forstand. Men selv de laveste organismer – f.eks. amøber – utvikler strategier (ubevisste sådanne) som forsvar mot f.eks. bakterier og virusser. På dette punkt består det neppe noen uenighet (ei heller på det semantiske plan hva gjelder betydningen av strategibegrepet). Uenigheten består heller i spørsmålet om hvorvidt mennesket *utelukkende* er istand til å agere strategisk på et høyere bevissthetsnivå og ikke også – som lavere organismer – på et nivå hvor bevisstheten ikke er tilstede eller ikke er aktivert. Her kommer en evolusjonær forståelse oss til hjelp: Som biprodukt av utviklingen frem mot *homo sapiens* har flere av våre fjerne og mer primitive forløperes egenskaper degenerert eller gått tapt. Dette gjelder f.eks. instinkter (definert som en mekanisme som både forteller subjektet at det har et behov, og som i tillegg forteller det hvordan det skal tilfredsstillere behovet). Som kompensasjon for instinkter har mennesket utviklet evnen til læring (primært gjennom prøving og feiling, sekundært gjennom overføring av kunnskaper og opptrening av ferdigheter). Men i bunnen av vår høyt utviklede hjerne med dens utallige lag på lag av erkjennelses- og bevissthet-nivåer ligger fremdeles i hovedsak det samme arvematerialet som hos våre fjerneste og mest primitive opphavsorganismer. Dette materialet og dets strategiutviklende egenskaper er det som aktiveres i alle dagliglivets tilskikkelser, når vi agerer strategisk samtidig som hjernen på det bevisste plan arbeider med allehånde øvrige og ubeslektede utfordringer.

Mennesket er fullt i stand til å opptre irrasjonelt, men det aller meste av tiden handler de aller fleste av oss rasjonelt. Det betyr ikke ufeilbarlig, uklanderlig eller uvettig, men det betyr at vi gjennomgående opptre på en måte som tilsikter å redusere risikoen for å havne i livsfarlige eller ekstremt ubehagelige situasjoner. Endog individer med selvdestruktive tilbøyeligheter vil mesteparten av tiden opptre på denne måten. Dette skjer bevisst, og i tillegg – nærmest hele tiden – også ubevisst. Hvis vi ikke det gjorde, ville vi neppe vare dagen ut.

Et konkret eksempel er *bilkjøring*: Bilførerens ferdigheter er utviklet gjennom opplæring og stadig mer øvelse, hvor de samme rutinene – tilpasset de mangfoldige ulike kjøresituasjoner - gjentas så ofte at de får karakter av reflekser. Ofte bevisste reflekser, langt oftere ubevisste sådanne. Derfor er det at du f.eks. på strake landeveien justerer rattstillingen en bitteliten tanke mot høyre for å unngå å bevege deg mot midtstreken – uten bevisst å tenke på at det er akkurat det du gjør. Eller at du slakker litt av på gassen for å holde en passende avstand til bilen foran, når denne reduserer farten en smule. Kanskje du tenker over hva du gjør og hvorfor, mer sannsynlig gjør du det som innarbeidet rutine – ubevisst. Og du holder øynene åpne mens du kjører, og holder øye med trafikkbildet omkring – i stedet for å lukke øynene, gi blaffen og la det stå til. Som bilfører må du agere gjennomført rasjonelt og forutsigbart, og du legger til grunn at alle andre gjør det samme – noe annet ville ganske raskt bety den visse død. Det vet du - dersom du tenker over det - men mesteparten av tiden tenker du på helt andre ting. Din bevissthet er tilstede i den grad det oppleves som nødvendig, forøvrig kan den være opptatt annetsteds (med å konversere en medpassasjer, lytte til bilradioen, tenke over hva du bør handle inn til helgeturen, løse et matematisk problem – eller hva det enn måtte være) uten at du havner i grøften. Dine innlærte ferdigheter, som har fått karakter av reflekspregede rutiner, gjør at du handler strategisk – uten at det er bevisst. Rasjonell adferd er i bunn og grunn også strategisk adferd.

Vi taler her notabene om strategier som vi følger i egenskap av levende organismer. Som biologiske vesener er vi slik utstyrt at vi er genetisk programmert til å følge strategier som bidrar til å opprettholde og videreføre livsfunksjonene. I det stykket er vi i slekt med planten som strekker sine røtter i retning av vannkildene og bretter sine blader ut mot sollyset – ubevisste strategier for å opprettholde og videreføre dens livsfunksjoner.

Kort sagt: Ja, en strategi kan definitivt være ubevisst.

Men kan den være ubevisst i den forstand som Bourdieu opererer med? Når sosiologen Bourdieu observerer visse adferdsmønstre hos økonomiske og kulturelle eliter, og mener å kunne anse disse mønstre som strategier med formål å gjøre det vanskelig for andre å bryte inn i eliten, er det mulig at han er inne på noe. Men det han er inne på, er i så fall ikke ubevisste strategier i betydningen evolusjonært/biologisk forklarbare mekanismer, men snarere sosiale konstruksjoner hvor påstanden om en angivelig "ubevisst" karakter vanskelig kan gis noen tilsvarende rasjonell begrunnelse.

Eksempelet med de intellektuelle som bevisst bryter regler for grammatikk og rettskrivning for å holde "de naive andre" utenfor, er morsomt og endog gjenkjennbart, men er neppe noe overbevisende eksempel på eksistensen av en såkalt ubevisst strategi. Og den manglende overbevisningskraft henger sammen med en tilsvarende manglende sammenheng med en naturvitenskapelig (*in casu* evolusjonær/biologisk) tilnæringsmåte – en tilnæringsmåte som vel å merke ikke behøver være enerådende, men som må være komplementær for å kunne gi argumentasjonen et påkrevet helhetsperspektiv.

Konklusjon:

I den grad Elster mener at en strategi ikke kan være ubevisst, må hans kritikk anses som tilbakevist. Dette betyr vel å merke ikke at Bourdieus tese er gyldig, eller at Elsters kritikk av Bourdieu - samlet sett – er forfeilet eller ufruktbar.

* * *

Ad 2):

Hvordan kan handlinger (eventuelt) forklares av sine (deres) utilsiktede virkninger?

NB! Legg merke til at begrepet "forklares" i oppgavens premiss uttrykkelig snevres inn til å bety "gis en *funksjonalistisk* forklaring", samt at de utilsiktede virkningene presiseres til å gjelde "*objektive*, utilsiktede virkninger". Hva denne tilsynelatende stringens skal bety i foreliggende sammenheng, er uklart: En "funksjonalistisk" forklaring vil kunne være en hvilken som helst forklaring som måtte samsvare med en hvilken som helst vilkårlig valgt funksjon. En slik forklaring er derved i sitt vesen grunnleggende subjektivistisk. Og tilleggskvalifikasjonen "objektiv" kan neppe sees å gi noen epistemologisk eller kognitiv merverdi ut over det forhold at premissgiveren hevder at angjeldende virkninger er utilsiktede. Effekten av disse formuleringene (for ikke å si "besvergelsene") er at oppgavens premiss reduseres til et trivielt utsagn som man kan nikke uforpliktende gjenkjennende til uten at det i anstendighetens navn kan tillegges noen meningsfylde.

Selve eksempelet – effekten av småborgernes preferanse for å gå på kveldsskole i stedet for å ofre seg for frelsesbringende organisasjonsarbeid – virker søkt, men det er i og for seg OK så lenge det kan bidra til å illustrere et poeng. Men er den utilsiktede (og påstått "objektive") virkning som derved skapes ("hindring for solidaritet") virkelig noe som kan forklare det forhold at disse småborgerne i utgangspunktet valgte å gå på kveldsskole?

At angjeldende småborgere i utgangspunktet faktisk kan ha vært motivert av ønsket om å skape en hindring for solidaritet, kan ikke utelukkes. Men i så tilfelle er det ikke tale om en utilsiktet virkning. Og dersom et slikt motiv har vært fraværende, må påstanden i tilfelle begrunnes med at det – som et minimum – kan påvises en mulig saklig forbindelse mellom den utilsiktede virkning og den forutgående handling. Og ikke nok med dét, det må dessuten etableres en kausalsammenheng hvor det godtgjøres hvordan virkningen kan tenkes å arte seg (hva som i tilfelle kan være årsak og hva som kan tenkes å være virkning).

Som selskapslek er dette like uproblematisk som kontrafaktisk historieskrivning.

Som seriøst studieobjekt må imidlertid ovennevnte problemstilling kunne forlanges å gjøres til gjenstand for systematiske observasjoner, som i sin tur kan benyttes for å formulere en testbar og falsifiserbar hypotese. Dette er et minimumskrav i naturvitenskapelig forskning, og burde også være den idéelle standard som samfunnsvitenskapelig forskning bør måles mot.²

² En vanlig innvending her vil være at man i humaniora ikke kan stille de samme krav til eksakt viten som i realvitenskapene. Dette tør likevel ikke være til hinder for å tilstrebe en helhetlig forståelsesramme hvor

Som eksponent for den toneangivende franske skole innen humaniora – og i særdeleshet hva angår berøringsflatene mellom sosiologi, lingvistik og tilgrensende disipliner – er også Bourdieu (i likhet med f.eks. Julia Kristeva og Bruno Latour) befestet med en tilbøyelighet til å presentere sine "teorier" på måter som vektlegger hensynet til de presumptivt elegante og subtile kvaliteter som antas å kunne formidles gjennom esoteriske spissformuleringer. Slikt kan være morsomt, men gir neppe protagonisten noe fullgodt alibi for å kunne innvilge seg selv dispensasjon fra vitenskapsfilosofiske grunnprinsipper.

Atter en gang ser vi hvordan vi er vitne til en diskusjon som illustrerer problemet med "de to kulturer" (som formulert av C.P. Snow i foransiterte utsagn), og hvor Bourdieu i egenskap av 'literary intellectual' opererer innenfor et amputert forståelsesparadigme, som tillater en elastisk bruk av grunnleggende vitenskapelige begreper som "hypotese" og "teori". Derved åpnes for en obskurantisme som neppe er en farbar vei til viten, innsikt og erkjennelse.

I virkelighetens verden er alt mulig – eller iallfall tenkbart. Bourdieus *antagelse* (NB! Ikke "hypotese", ennsi "teori") om at handlinger kan forklares av sine utilsiktede virkninger kan trolig ikke motbevise i vitenskapelig forstand, - den kan endog i gitte tilfeller *tenkes* å medføre riktighet. Men noe belegg for at så overhodet er sannsynlig, foreligger ikke. Og i mangel av slikt, må Bourdieus antagelse anses å ha formodningen mot seg, som det heter i juridisk fagsjargong.

Konklusjon:

Bourdieu påstand står ikke til troende. Elsters kritikk er relevant, men da Bourdieus påstand ikke kan motbevise, kan Elsters kritikk ikke påvise å ha definitiv eller uttømmende gyldighet.